

LENKIJOS LIETUVIŲ ŠVIETIMAS GIMTAJA KALBA

Lenkijos lietuvių bendruomenės gyvenime lietuviškoms mokykloms ir švietimui visais istoriniais laikotarpiais teko reikšmingas vaidmuo. Lenkijos lietuviai, suprasdami, jog lietuviškumo išlaikymo pagrindas ir garantas – lietuvių kalba, kurią reikia perduoti vaikams, stengėsi kurti mokyklas gimtąja kalba. Tokios mokyklos yra gyvybiškai svarbios savajai kultūrai puoselėti, nenutautėti.

Lenkijos lietuviai nuo seno turėjo galias švietimo tradicijas. Tarpukariu jos buvo suvaržytos. Pokarinėje socialistinėje Lenkijoje kultūrinės veiklos tradicijas išlaikyti buvo neįmanoma. Naujos politinės realijos suvaržė tautinių mažumų, tarp jų ir lietuvių, švietimo galimybes. Ypač ydinga buvo tai, kad švietimą, kaip ir kitas tautinių mažumų gyvenimo sritis, veikė šalies gyvenime įsigalinti politinė nuostata, jog Lenkija yra nacionalinė valstybė ir čia gyvena vien lenkai. Todėl tautinės bendruomenės negalėjo turėti mokyklų gimtąja kalba, veikė tik lenkiškos mokyklos. Iš lėto padėčiai keičiantis, 1947–1948 m. m. jau veikė kelios slovakų, 1949–1950 m. m. – ir baltarusių mokyklų¹.

Iš esmės situacija pagerėjo XX a. 6-ojo dešimtmečio pradžioje, kai LJDП ėmė koreguoti politiką tautinių mažumų atžvilgiu oficialiai pripažindama, jog Lenkijoje gyvena ne tik lenkų tautybės asmenys. Tautinių mažumų švietimo srityje svarbūs pokyčiai įvyko 1950 metais. Tuomet Švietimo ministerijoje buvo įkurtas mokyklų ne lenkų dėstomąja kalba skyrius, ėmęs tvarkyti tautinių mažumų švietimo reikalus², buvo pradėtos steigti mokyklos tautinių bendruomenių kalbomis. To meto sąlygomis joms buvo iškelti uždaviniai auklėti jaunimą socialistinio internacionalizmo ir patriotinės ištikimybės Liaudies Lenkijai dvasia. Iš pradžių tokias mokyklas vadinti tautinių mažumų mokyklomis būtų sunku, nes jose tik gimtoji kalba dėstyta kaip dalykas, tik vėliau buvo pereinama prie kitų mokymo dalykų dėstymo gimtąja kalba.

Lenkijos tautinių mažumų švietimo klausimais domėjosi 1957 m. LJDП CK įkurta Vitoldo Jarosinskio (Witold Jarosiński) vadovaujama Tautybių komisija³ bei jos skyriai 11-oje vaivadijų. Tų pačių metų rugpjūčio mėnesį komisija nagrinėjo ukrainiečių, baltarusių, lietuvių, slovakų ir kitų tautinių mažumų kultūros ir švietimo klausimus. Svarstant švietimo reikalus, paaiškėjo prasta padėtis tautinių mažumų mokyklose: trūko patalpų, kvalifikuotų mokytojų, mokymo priemonių, o tai, be abejo, atsiliepė švietimo procesui ir mokymo lygiui. Šios komisijos požiūrį į lietuvių mokyklas ir apskritai į tautines mažumas iš dalies atspindi vieno jos nario vizito į Punkską metu pareikšta nuostata: neverta

kelti šios mokyklos mokymo lygio, nes žemo išsilavinimo absolventai pasklinda po šalį ir nutautėja⁴.

Laikui bėgant oficiali valdžios pozicija tautinių mažumų atžvilgiu keitėsi. Tai vienaip ar kitaip atsiliepė ir švietimo reikalams. Lenkijos valstybės politika tautinių mažumų atžvilgiu kiek suliberalėjo, tačiau XX a. 7-ojo dešimtmečio pabaigoje vėl pradėta labiau varžyti visuomeninį-kultūrinį tautinių mažumų gyvenimą, buvo sustiprinta mokyklų darbo kontrolė: tautinių mažumų mokyklose pradėta nuolat tikrinti mokytojų darbą, mokinių lankomumą, tėvai buvo nuteikiami neleisti vaikų į tautines mokyklas. 1971 m. pradžioje Švietimo ministerija įvedė reikalavimą tautinių mažumų gyventojų tėvams: jie kasmet privalėjo rašyti prašymą, kad vaikai nori mokytis gimtosios kalbos⁵, reformuojant (stambinant) mokyklas dalis nelenkiškų mokyklų buvo uždaromos. Tuo metu smarkiai mažėjo tautinių mažumų mokyklų ir besimokančių jose mokinių skaičius. 9-iose lietuviškose mokyklose ir 15-oje lenkiškų mokyklų, kur lietuvių kalba dėstoma kaip dalykas, 1969–1970 m. m. mokėsi 844, o 1978–1979 m. m. 480 lietuvių mokinių⁶.

XX a. 9-ajame dešimtmetyje Lenkijoje įvyko svarbių pokyčių visuomenės (ir tautinių bendruomenių) gyvenime. Susikūrus „Solidarumo“ judėjimui, šalies partinė vadovybė, siekdama įveikti krizę, vietiniu (regioniniu) lygiu leido tautinėms mažumoms plačiau veikti kultūros srityje. Lietuviai palankia situacija pasinaudojo ir kai kuriuos klausimus išsprendė pozityviai.

Lietuviškų mokyklų tinklas

Lenkijoje tuoj po karo pradėta atkurti švietimo sistemą. SSSR pavyzdžiu mokyklos turėjo būti valstybinės, švietimas visiems privalomas, mokslas nemokamas. Organizuojant švietimą, buvo vadovujamasi principu – kiekviename valsčiuje įkurti aštuonmetę mokyklą⁷. Tuo pat metu sparčiai vyko mokymo pertvarkymas vadovaujantis komunistine ideologija.

Pirmosios po karo veikusios mokyklos buvo lenkiškos. Vėlesniais metais lietuvių tėvai stengėsi, kad jų vaikai lenkiškose mokyklose galėtų mokytis gimtosios kalbos dalyko. Vaitakienio lenkiškos mokyklos mokytoja Konstancija Vasilevska (Konstancja Wasilewska) Balstogės švietimo vadovybei rašė: „... tėvai reikalauja įvesti lietuvių kalbą. Dėl to turbūt vaikai taip prastai mokyklą lanko...“⁸ Tačiau padėtis pasikeitė tik po kelerių metų.

Dar prieš naujųjų 1952 mokslo metų pradžią 18-os lietuviškų gyvenviečių tėvai kreipėsi į švietimo vadovybę dėl lietuvių kalbos pamokų organizavimo⁹. Tėvų susirinkimuose buvo nutarta, jog gimtosios kalbos pamokos yra būtinos, buvo siūlomos mokytojų, galinčių mokyti lietuvių kalbos, kandidatūros. Be abejo, mokyklų steigimą palengvino tai, jog lietuvių bendruomenė gyveno kom-

paktiškai. Dėl to buvo galima įkurti mokyklas gimtąja kalba. Antai ukrainiečiai, kurių atžvilgiu buvo vykdoma priešiška represinė politika¹⁰, pagrindinių mokyklų gimtąja kalba turėjo mažiau negu lietuviai, nors jų Lenkijoje gyvena keliasdešimt kartų daugiau.

1952 m. įvyko esminiai pokyčiai: tada Lenkijos švietimo ministerija suorganizavo pirmuosius lietuvių kalbos kursus, juose imta rengti mokytojus lietuviškos pradinės mokyklos Balstogės vaivadijos Punske ir Seinų valsčiuose. Taigi 1951–1952 m. galima laikyti lietuviško švietimo pokario Lenkijoje pradžios metais. (Tuo tarpu Lietuvoje pirmosios lenkiškos mokyklos pradėjo veikti jau 1945–1946 m. m.¹²)

Steigiant gimtosios kalbos mokymo klases, Švietimo ministerija įvedė privalomą mokinių skaičiaus normą: turėjo būti surinkta ne mažesnė kaip 7 mokinių grupė. Susidarius 15-os vaikų grupei, buvo organizuojamas atskiras gimtosios kalbos dėstymas tai klasei.

Lietuviškų mokyklų tinklas Lenkijoje susiformavo 1952–1956 m. ir išliko beveik nepakitęs iki šiol.

1952–1953 m. m. įkurtos 4 lietuviškos mokyklos: Punske, Vaitakiemyje, Vidugiriuose, Navininkuose (vėliau jų skaičius išaugo iki 9). Dar 15-oje mokyklų buvo dėstoma lietuvių kalba kaip atskiras dalykas¹³ (visoje vaivadijoje pagrindinių mokyklų buvo 80). Tačiau lietuvių gimtosios kalbos mokymo lygis pastarosiose mokyklose buvo žemas. Antai Klevų mokykloje, kur vyko lietuvių kalbos pamokos, visi pirmos klasės mokiniai buvo lietuviai, o mokytoja Česlava Klovnoska (Czesława Kłównska) – lenkė, nemokėjusi lietuvių kalbos¹⁴. Palaiptuui mokyklų, kur lietuvių kalba buvo dėstomas dalykas, sumažėjo iki 9.

Lenkijos švietimo vadovybės buvo nustatyta, jog lietuviškose mokyklose gimtąja kalba turi būti dėstomi visi dalykai, išskyrus lenkų kalbą, fizinį lavinimą, konstitucijos pagrindus bei karinį parengimą (vyresnėse klasėse). Be šių dalykų, lenkų kalba buvo mokomasi istorijos, geografijos (o atsižvelgiant į tai, kad dauguma vadovėlių buvo lenkiški, iš esmės lietuviškai buvo mokomasi tik per gimtosios kalbos pamokas). I klasėje buvo 11 savaitinių lietuvių kalbos pamokų. Aukštesnėse klasėse jų skaičius mažėjo: VII klasėje paliktos tik 4 lietuvių kalbos pamokos. Lenkų kalbos pradedama mokytis II klasėje. Tuo tarpu tose mokyklose, kur lietuvių kalba – dėstomas dalykas, gimtajai kalbai buvo skirtos 3 savaitinės pamokos.

Analogiška mokymo programa buvo numatyta ir kitų tautinių mažumų mokyklose (slovakų, čekų, žydų, baltarusių)¹⁵. Beje, kaip jau minėta, jos pradėjo veikti anksčiau negu lietuviškos mokyklos.

Lietuvių švietimui svarbių pokyčių įvyko XX a. 6-ojo dešimtmečio viduryje. 1956 m. Punske buvo atidaryta vidurinė lietuviška mokykla (licėjus). Šie metai Lenkijos istoriografijoje vertinami kaip svarbūs visai Lenkijai. Buvo

jaučiamas politinis „atšilimas“, kuris lėmė laisvesnes veiklos sąlygas įvairiose gyvenimo srityse. Lenkijos lietuviai sugebėjo pasiekti, kad vietoj Švietimo ministerijos numatyto lenkiško licėjaus Seinuose būtų įkurtas lietuviškas licėjus Punske. Lietuviškos mokyklos atidarymas Punske turėjo reikšmės miestelio ir jo apylinkių lietuviškumui. Nuo tada Punske veikia švietimo sistema, apimanti ikimokyklinio, pradinio, pagrindinio ir vidurinio mokslo pakopas. Tuo tarpu praityje garsus lietuvių veiklos centras Seinai, neįkūrus jame lietuviškos mokyklos, silpniau reiškiantis lietuvių kultūrinei veiklai, sparčiau lenkėjo. Šiuo metu lietuviai tesudaro trečdalį miesto gyventojų.

Įvairios organizacinės lietuviškų mokyklų reformos vykdytos keletą kartų. Antai Vaitakiemio mokykloje 1944 m. buvo I–II klasės, vėliau ji tapo keturmete, 1966–1967 m. m. – aštuonmete, vėliau vėl keturmete, 1986–1987 m. vėl aštuonmete. Panašus procesas vyko ir kitose lietuviškose mokyklose. Tačiau kai kurių vietovių lietuviai išsirūpino, kad mokyklų organizacinis lygis būtų pakeltas. Pvz., Pristavonių mokykloje vykdant 1978–1979 m. m. švietimo reformą, buvo paliktos tik pradinės klasės, tačiau lietuviams rašant prašymus ji liko šešiametė¹⁶.

Vertinant atskirų mokyklų darbą pagal gimtosios kalbos mokymo lygį, išryškėjo jų skirtumai. Gerai darbas buvo įvertintas Vaitakiemio, Punsko, Vaičiuliškių, Šlynakiemio, prastai – Smalėnų, Krasnagrūdos mokyklose.

Punsko licėjus

Kaip jau minėta, Punsko licėjus pradėjo veikti 1956 m. Jo pedagogai, veiklesni mokiniai, jų tėvai daug prisidėjo prie lietuviškumo išlaikymo Lenkijoje. Organizuojant licėjų 1956 m. kovo 11 d. lietuvių dėstomąja kalba, mokyklų tėvų komitetai laišku kreipėsi į Balstogės vaivadijos tarybos švietimo skyrių dėl VIII–XI klasių Punske organizavimo¹⁷. Varšuvoje buvo sudaryta komisija, turėjusi vietoje išspręsti šį klausimą. Tačiau iš Varšuvos atvykęs L. Lozovskis (L. Łozowski) nepritarė licėjaus steigimui. Antrą kartą iš Varšuvos atvykusi komisija, lydima Balstogės švietimo skyriaus atstovo A. Jasinskio (A. Jasiński), pareiškė, jog „ministerija supranta lietuvių poreikius ir pritaria licėjaus atidarymui Punske, bet realios sąlygos apsunkina jo realizavimą“¹⁸. Vietinė partinė valdžia taip pat nepritarė mokyklos atidarymui, lietuvių pastangas įvertinusi kaip „išaugusio nacionalizmo, skatinamo dalies inteligentų, pasireiškimą“¹⁹. Teigiamai išspręsti licėjaus įkūrimo klausimą iš dalies padėjo vietinių lietuvių įsipareigojimas materialiai paremti jo statybą, nors pagrindinis motyvas leisti įsikurti licėjui slypėjo kitur: buvo stengiamasi nepakenkti LJDП politiniam prestižui ir įtakai, kuri tarp lietuvių buvo silpna. LJDП vadovybė nuogaštavo, kad, neleidus įsteigti vidurinę mokyklą, bus pakirstas lietuvių pasitikėjimas partija. Todėl vietoj planuoto įsteigti Seinuose bendrojo lavinimo licėjaus buvo pradėtas organizuoti Punsko licėjus.

Kaip matyti iš vėlesnių dokumentų, Lenkijos valdžios institucijos tikėjosi, jog licėjus Punske ilgai neegzistuos, buvo trukdoma jo veikla: mokyklos darbas ne kartą sulaukė Lenkijos partinių ir Švietimo ministerijos funkcionierių kritikos, daug kartų buvo pabrėžiama, jog humanitarinių ir tikslųjų mokslų dalykų mokymo lygis žemas ir kt. Bet praktika rodė ką kita. Daugiau kaip pusė Punsko licėjaus absolventų, stojusių į aukštąsias Lenkijos mokyklas, į jas įstodavo. Štai 1971 m. laidos visi abiturientai (11), stojusieji į Lenkijos aukštąsias mokyklas, į jas įstojo. 1980 m. stojo 9, įstojo 8, 1989 m. stojo 17, įstojo 14²⁰. Tai daug sakantys faktai apie mokymo lygį Punsko mokykloje. Ji vaivadijoje priklausė dešimčiai geriausiai dirbančių mokyklų. Be to, reikia prisiminti, kad lietuvių jaunuoliai, stodami į aukštąsias mokyklas, neturėjo lengvatų, kokias turėjo Lietuvos lenkų jaunuoliai.

Po truputį ėmė gerėti mokyklos materialinė bazė. 1977 m. Punsko licėjui buvo paskirtos naujos patalpos su sporto sale ir bendrabučiu. Jų skyrimą licėjui parėmė vietinės ir centrinės partijos ir švietimo struktūros, tam pritarė Balstogės vaivadijos pirmasis sekretorius Z. Kurovskis ir švietimo ministras Ježis Kuberskis (Jerzy Kuberski)²¹. Tačiau gausėjant mokinių, jos darėsi ankštos.

Punsko lietuviškas licėjus tapo lietuviškos veiklos židiniu, pasižymėjusiu įvairia švietimo bei kultūros veikla. 1956–1989 m. šį licėjų baigė 642 asmenys. Nemažai jų toliau mokėsi aukštosiose Lenkijos ir Lietuvos mokyklose.

Mokyklos darbui per visą jos gyvavimą vadovavo 6 direktoriai. Pirmasis mokyklos direktorius buvo Stanislavas Lysakovskis (Stanisław Łysakowski) (1956–1959). Vėliau šias pareigas užėmė Juozas Dabušinskas (1959–1964), Algis Uzdila (1964–1970, 1984–1985), J. S. Paransevičius (1970–1972, 1974–1982, 1985–1991), Irena Nevulytė-Čėplienė (1972–1974, 1982–1984), Marytė Černelienė (1991–2000)²².

Mokinių skaičius

Dėl sunkių materialinių mokymosi sąlygų, trukdymų, psichologinio pobūdžio veiksnių lietuvių mokinių iš pradžių nebuvo daug, tačiau ilgainiui jų gausėjo. Mokinių, besimokančių lietuviškose mokyklose ir besimokančių lietuvių kalbos kaip dalyko, skaičiaus dinamika nagrinėjamoju laikotarpiu matyti 7 lentelėje.

Reikia pasakyti, kad dėl šaltinių ir juose pateikiamų duomenų įvairovės labai sunku nustatyti tikslų skaičių mokinių lietuviškose mokyklose ir besimokančiųjų lietuvių kalbos kaip dalyko. Tokia padėtis susidarė dėl to, kad Lenkijoje nagrinėjamoju laikotarpiu statistiniuose šaltiniuose nebuvo nurodoma tautybė, o tik apytiksliai duomenys, kuriuos oficialios valstybės institucijos stengėsi mažinti. Todėl tikėtina, kad ir mokinių skaičius tautinių mažumų mokyklose buvo nurodomas mažesnis negu buvo iš tikrųjų. Lyginant Balstogės vaivadijos švietimo kuratorijos pateikiamus duomenis su Švietimo ministeri-

7 lentelė. Lietuvių mokinių skaičius 1952–1989 metais

Mokslo metai	Mokinių skaičius*
1952–1953	526
1956–1957	612
1959–1960	665
1963–1964	879
1966–1967	893
1969–1970	844
1978–1979	480
1984–1985	666
1988–1989	762

* Realiai lietuviškų mokyklų mokinių skaičius buvo didesnis, nes lentelės duomenys neatspindi Punsko žemės ūkio mokyklos mokinių skaičiaus kaitos. Ši mokykla veikė apie 40 m. – nuo 1958 m. lapkričio 1 d. iki 1998 m. Ji išleido apie 700 absolventų. *Aušra*, 1997, Nr. 18, p. 14.

Lentelė sudaryta remiantis: *BVA*, AŠK, 128, l. 211–213; ten pat, 129, l. 137–140; ten pat, 136, l. 60–63; *NAA*, LJDП CK, 237/XIV/138, l. 50; ten pat, ŠM, 1760, l. 25; *Punsko Kovo II-osios gimnazija*, p. 8, 99; P. Mohlek, *Der Minderheitenschutz in der Republik Polen, Minderheitenschutz im Östlichen Europa. Dokumentation und Analyse*, Bd. 3, Bonn, 1994, S. 40.

jos duomenimis, išryškėja nemažai neatitikimų: tais pačiais metais besimokiusių mokinių skaičius skiriasi keliomis dešimtėmis, kai kuriose Švietimo ministerijos ataskaitose nėra nurodyta, kiek mokinių mokėsi licėjuose (Punsko ir Seinų). Lyginant LVKD ir Švietimo ministerijos duomenis, matomas dar didesnis neatitikimas. Šį teiginį patvirtina toks pavyzdys. Švietimo ministerijos ataskaitose nurodyta, kad 1959 m. lietuvių mokinių buvo 568²³, o į Lietuvą atsiųstose LVKD informacijose iki 1959 m. pradžios nurodoma, kad šešiose lietuviškose mokyklose mokosi apie 250 ir vienuolikoje mokyklų lietuvių kalbos kaip dalyko mokosi dar apie 500 mokinių²⁴.

Tačiau tam tikrus apibendrinimus galima daryti. Kaip matyti iš 7 lentelės, mokinių skaičius nors ir netolygiai, bet augo, ypač iki 1968–1969 m. m. reformos, kai iš septynmetės mokykla tapo aštuonmete. Taigi 1952–1968 m. mokinių skaičius padidėjo nuo 526 iki 893. Kasmet stabiliai daugėjo lietuviškų mokyklų mokinių: nuo 162 1952–1953 m. m. iki 893 mokinių 1966–1967 m. m. Staigus mokinių skaičiaus sumažėjimas 1978–1979 mokslo metais įvyko dėl švietimo reformos: stambinant mokyklas, mažos kaimo mokyklos buvo panaikintos, kitos tapo pradinėmis, todėl dalis lietuvių vaikų pradėjo lankyti lenkiškas mokyklas. Vėliau mokinių skaičius vėl pradėjo didėti ir XX a. paskutinio dešimtmečio pradžioje buvo daugiau kaip 800 mokinių.

Taigi, atsižvelgiant į įvairius duomenis, galima manyti, kad lietuviškose mokyklose ir lietuvių kalbos kaip dalyko mokėsi apie 900–1000 mokinių.

LJDP CK Tautybių komisijos nariai, vertindami tautinių mažumų švietimo raidą, pažymėdavo, jog lietuvių mokinių skaičius mokyklose gimtąja kalba sistemingai augo. 1953–1954 m. m. Lenkijos tautinių mažumų mokyklose mokėsi daugiau kaip 16,5 tūkstančio ne lenkų tautybės vaikų. Tarp jų lietuvių buvo 152²⁵, t. y. apie 1 proc. Vėlesniais metais bendras mokinių skaičius tautinių mažumų mokyklose mažėjo, o lietuvių mokinių skaičius didėjo. Tuo tarpu tose mokyklose, kur gimtosios kalbos buvo mokomasi kaip dalyko, vyko atvirkščias procesas. 1953–1954 m. m. bendras mokinių skaičius sudarė daugiau kaip 6,5 tūkst., iš jų lietuvių buvo 272 (apie 4 proc.), o 1984–1985 m. m. lietuviai tik sudarė apie 2 proc. visų mokinių. Iš šių duomenų matyti, jog lietuvių mokyklos išlaikė tvirtas pozicijas, tuo tarpu kitų tautinių mažumų mokyklose situacija buvo blogesnė. Antai žydų, ukrainiečių ir kitų tautinių mažumų mokyklose gimtąją kalbą išstūmė lenkų kalba²⁶.

Kitos lietuviškos mokyklos pagal mokinių skaičių buvo nedidelės. Didžiausia – Vidugirių (I–VII klasės). 1951 m. joje mokėsi 120 mokinių, iš jų lietuvių buvo 78²⁷. Vėliau jų skaičius sumažėjo: 1971–1972 m. m. lietuvių buvo 57²⁸, vėlesniais metais taip pat mažėjo. Vaitakiemio, Navininkų mokyklos (I–IV klasės) kiek mažesnės už Vidugirių. 1951 m. Vaitakiemyje mokėsi 43 mokiniai (lietuvių – 33), Navininkuose atitinkamai 41 ir 38²⁹. Šiose mokyklose, skirtingai nuo Vidugirių mokyklos, mokinių skaičius kiek padidėjo. 1971–1972 m. m. Vaitakiemyje mokėsi 52 mokiniai, Navininkuose – 72³⁰.

Mokytojų paskatinti, mokiniai būrėsi į dainų, šokių, vaidybos grupes, lankė įvairius būrelius (istorijos, etnografijos ir kt.). Paminėtinas Pristavonių mokyklos mokytojo Jono Jankeliūno suburtas dramos būrelis, kurio repertuare vyravo istorinės tematikos vaidinimai: „Herkus Mantas“, „Skirgaila“ ir kt. Vaitakiemio mokykloje anksčiau negu kitose imta organizuoti saviveiklą. Tokio pobūdžio veikla skatino susiburti tvirtą mokyklos bendruomenę. Aktyviausiai saviveiklinis darbas išsiplėtojo Punsko mokykloje. Čia veikė etnografinis Aldonos Vaicekauskienės vadovaujamas būrelis, vokalinis-instrumentinis ansambelis „Ulbuonėlės“, šokių grupė „Jotva“.

Dėl aktyvios Lenkijos lietuvių veiklos ir kontaktų su Vakarų lietuviais Punsko gimnazijos mokytojai ir mokiniai buvo patekę į LSSR saugumo institucijų akiratį. Saugumiečius, be kita ko, domino Punsko gimnazijos ryšiai su lietuvių Vasario 16-osios gimnazija Vakarų Vokietijoje: iš jos buvo gaunama knygų bei kitų leidinių, daugiausia istorinės ir religinės tematikos, skatinusių tautinių idėjų gyvastingumą. Tai buvo savotiška atsvara iš LSSR gaunamai literatūrai, nes daugiausia jos buvo propagandinio turinio ir siunčiama propagandos tikslais. Saugumiečių nepastebėti neliko ir dviejų mokyklų asmeniniai pedagogų ir mokinių ryšiai. Paramos Lenkijos lietuvių mokykloms iniciatorius buvo Va-

sario 16-osios gimnazijos mokytojas Vytautas Svilas, ne sykį lankęsis Punsko mokykloje, todėl gerai žinojo padėti.

Mokytojai

Pradėjus veikti lietuviškomis mokykloms, labai trūko mokytojų (nors tokia problema egzistavo visos šalies mastu). Lietuvių, ukrainiečių, baltarusių mokyklose dirbo neturintys pedagoginio išsilavinimo žmonės³¹. Slovakų ir žydų mokyklose buvo geresnė padėtis (žydai turėjo savų pedagogų, slovākų mokyklose mokė lenkai, mokantys slovākų kalbą, buvo kviečiami specialistai iš Čekoslovakijos).

Pirmieji mokytojai lietuviškomis mokykloms buvo rengiami 1952 m. suorganizuotuose kursuose; jų vadovas – Ježis Otrembskis (Jerzy Otrębski). Juose mokėsi J. Maksimavičius, P. Jakimavičienė, Julė Stoskeliūnaitė, Kazimieras Skirkevičius, Bronė Kliučinskienė, Petronė Valinčiūtė, Petronė Babakauskienė ir kt.³² Siekiant išspręsti mokytojų trūkumo problemą, Suvalkų licėjuje švietimo ministro įsakymu Nr. So5-8620/53 1953 m. buvo įkurta VIII lietuviška klasė³³. Joje iš 25 atrinktų asmenų pradėjo mokytis 23 mokiniai³⁴. Tai buvo pirmieji lietuviškų mokyklų mokytojai.

SSSR ir LLR atitinkamų ministerijų susitarimu buvo pradėti rengti kursai ukrainiečių, baltarusių ir lietuvių mokyklų mokytojams. Į Lietuvoje organizuojamus vasaros kursus nuo 1958 m. vykdavo Lenkijos lietuviškų mokyklų mokytojai. Tų metų vasarą kursuose žinias tobulino 10, o 1959 m. vasarą buvo priimti dar 20 mokytojų³⁵. Vėliau savo žinias tobulino po 15–20 lietuviškų mokyklų mokytojų ir vadovų. Pvz., 1972 m. tobulintis atvyko 15 asmenų grupė³⁶. Prie mokytojų rengimo prisidėjo Lenkijos aukštosios mokyklos. Buvo planuota, jog Varšuvos universitetas galėtų rengti mokytojus ukrainiečių ir baltarusių, Krokuvos (Jogailos) universitetas – slovākų, Poznanės universitetas – lietuvių mokykloms³⁷.

Vaivadijos švietimo vadovybės požiūri į lietuviškas mokyklas (galima sakyti, apskritai į lietuvius) iliustruoja toks pavyzdys. Trūkstant mokytojų, buvo pasiūlyta, kad Balstogės mokytojų seminarijoje būtų organizuojamos neakivaizdinės lituanistinės studijos specialistams rengti lietuviškomis mokykloms. Tačiau valdininkams aiškinant neva nėra norinčių studijuoti, šis sumanymas nebuvo įgyvendintas. Pirmųjų mokytojų gretas vėliau papildė lituanistines studijas Vilniaus universitete baigę Suvalkų ir Punsko gimnazijos mokiniai A. Uzdila, Danutė Grabauskaitė-Pečiulienė (jie buvo baigę Suvalkų licėjų), Asta Stoskeliūnaitė-Pakuckienė, Birutė Stoskeliūnaitė-Vaičiulienė ir kt.³⁸

Lietuviškose mokyklose, kurios buvo nedidelės, dažniausiai dirbdavo 2–3 mokytojai, o pradinėse, kurios apėmė I–IV klases (Klevuose, Akatnykuose, Bubiuose, Šlynakiemyje, Vaiponėje, Valinčiuose, Vidugiriuose, Paliūnuose),

po 1³⁹. Lyginant lietuviškas mokyklas su baltarusiškomis išryškėjo, jog lietuviškose mokyklose dirbo kvalifikuotesni mokytojai. Tai, be abejo, turėjo įtakos mokymo lygiui.

Mokytojams buvo keliamas uždavinys ugdyti mokinius patriotizmo LLR ir internacionalizmo dvasia, o mokytojus, kurie „neužtikrina atitinkamo jaunimo auklėjimo“ (J. Stoskeliūną, P. Jakimavičienę ir kt.) užsimota atleisti⁴⁰. Žinoma, tokie mokytojai buvo „nepatikimi“ partijai, nes per pamokas su mokiniais diskutavo tokiomis temomis: „Kaip ir kada Lietuva gali būti laisva nuo komunistinės įtakos“ ir pan. Lietuvių mokytojams šiuo požiūriu vaivadijos švietimo vadovybė kaip pavyzdį nurodydavo baltarusiškų mokyklų mokytojus (pažymėtina, kad baltarusių mokyklos buvo labiausiai sulenkėjusios).

Visos bendruomenės gyvenime svarbus vaidmuo teko lietuviškų mokyklų mokytojams. Jie buvo ne tik jaunimo auklėtojai, bet ir visuomenės veikėjai, kultūrinio gyvenimo iniciatoriai ir organizatoriai. Jie buvo tarsi grandis, jungianti visus bendruomenės narius. Tikėtina, kad mokytojų paskatinta dalis jaunuolių iš Punsco ir Seinų krašto rinkosi filologines studijas įvairiose aukštosiose mokyklose. Daugiau kaip 100 Punsco abiturientų tapo mokytojais⁴¹. Dauguma jų baigę studijas sugrįžo dirbti į gimtąjį kraštą. Antai 1959 m. Punsco licėjų baigę Valentas Čėpla, Gediminas Dzemionas, J. S. Paransevičius, 1960 m. I. Nevulytė-Čėplienė, 1965 m. J. Paransevičius ir daugelis kitų baigę studijas grįžo dirbti į Punsco-Seinų krašto mokyklas. Punsco pagrindinėje mokykloje ir licėjuje dirbo daugiausia mokytojų. Jie mokytojavo ir kitose lietuviškose mokyklose: P. Jakimavičienė – Šlynakiemyje, K. Sidaris – Vidugiriuose ir Vaitakiemyje, Jurgis Valinčius – Pristavonyse, Vidugiriuose, Juodeliškėse, S. Čėpla – Navininkuose.

Kitose lietuviškose mokyklose pirmieji mokytojai tuoj po karo buvo lenkų tautybės asmenys, tik vėliau juos pakeitė lietuviai. Antai Vidugirių mokykloje pirmoji lietuvių kalbos mokytoja buvo B. Vainaitė-Kliučinskienė⁴², Vaitakiemio mokykloje – P. Babkauskaitė⁴³.

Iš aktyvesnių mokytojų, be kurių pedagoginės ir kultūrinės veiklos sunku įsivaizduoti ne tik mokyklų darbą, bet ir Lenkijos lietuvių kultūrinį gyvenimą, visų pirma paminėtinas J. Stoskeliūnas, buvęs vienintelis lituanistas po karo su aukštuoju išsilavinimu. Jis ir mokytojas J. Vaina (mokė fizikos, chemijos ir kt.), J. Maksimavičius, J. Jakimavičius ir kiti prisidėjo organizuojant Punsco lietuvių licėjų. J. Stoskeliūnas licėjuje mokė lietuvių, prancūzų, vokiečių kalbų ir kitų dalykų, lietuviškoms mokykloms rengė vadovėlius, mokymo programas. Kitas lituanistas – A. Uzdila taip pat ilgą laiką dirbo Punske, parengė kelis lietuvių kalbos vadovėlius. Švietimo srityje daug nuveikė D. Grabauskaitė-Pečiulienė, I. Nevulytė-Čėplienė, J. S. Paransevičius ir kt. Su Punsco pagrindinės ir kitų lietuviškų mokyklų darbu ir lietuviška veikla susiję J. Jankeliūno, Jono Nevulio, S. Čėplos, A. Marcinkevičiaus, K. Sidario ir kt. vardai⁴⁴.

Mokymo priemonės

Mokyklų darbą sunkino daugelis aplinkybių ir visų pirma lėšų, patalpų, mokymo priemonių stoka. 1956 m. pradžioje tikrinant mokyklų darbą buvo akcentuota, kad visoms lietuviškoms mokykloms trūksta mokymo ir vaizdinių priemonių, baldų⁴⁵. XX a. 8-ojo dešimtmečio pradžioje pagal patalpas, skirtas mokykloms, Balstogės vaivadija labai atsiliko nuo kitų vaivadijų. Čia nuomojamose patalpose glaudėsi net 17 proc. mokyklų, o šalyje vidutiniškai tik 5 proc.⁴⁶ Per visą nagrinėjamą laikotarpį įvairiuose Lenkijos lietuvių ir švietimo reikalais besirūpinančių pareigūnų susitikimuose, lietuvių prašymuose buvo pažymima, jog lietuviškos mokyklos neturi vadovėlių, trūksta kitų mokymo priemonių. Tik pradėjusios veikti lietuviškos mokyklos neturėjo jokių vadovėlių lietuvių kalba. Vietoj jų naudoti seni laikraščiai, prieškariniai kalendoriai, maldaknygės, pasakų ir kitos panašaus pobūdžio knygos. Situacija kiek pagerėjo tik XX a. 6-ojo dešimtmečio pabaigoje, kai buvo užmegzti ryšiai tarp LSSR ir LLR atitinkamų organizacijų. Vadinamųjų kultūrinių mainų keliu LDKRUŠD, privatūs asmenys Lenkijos lietuviškoms mokykloms nusiųsdavo LSSR mokyklose naudojamų įvairių dalykų vadovėlių. Apsirūpinimo jais problemą Lenkijos lietuviai bandė spręsti ne kartą kreipdamiesi į LKP CK pirmąjį sekretorių A. Sniečką⁴⁷. Gautieji vadovėliai (sunku tiksliai pasakyti, kiek jų buvo iš viso gauta, bet, pvz., 1964 m. II–IV, VI–X klasėms skirta 325 egz. vadovėlių, 1980 m. pradžioje „Šviesos“ leidykla pasiūlė Punsko lietuvių licėjui 680 egz. I–XI klasėms lietuvių kalbos ir literatūros vadovėlių⁴⁸. Tokių siuntų buvo ir daugiau) tiko tik iš dalies, nes mokymo programos Lietuvos ir Lenkijos mokyklose skyrėsi.

Lenkijoje per visą nagrinėjamą laikotarpį buvo išleisti tik lietuvių kalbos vadovėliai.

Kaip matyti 8 lentelėje, lietuviškoms mokykloms per ilgą laikotarpį (1958–1989) Lenkijoje buvo išleisti tik gimtosios kalbos vadovėliai. Visi kiti buvo lenkiški, nors mokiniai per pamokas mokėsi lietuviškai.

Iki 1989 m. išleisti lietuvių kalba vadovėliai (kaip ir visose Lenkijos mokyklose), be abejo, turėjo būti parengti vadovaujantis marksistine metodologija, atspindėti Lenkijos liaudies respublikos ideologines aktualijas. Antai rengiant III klasei skaitinių vadovėlių, Lenkijos švietimo ministerija pageidavo, kad autorius jį papildytų tokiomis temomis kaip „V. Gomulkos asmenybė“, „Liaudies švenčių dienos“⁴⁹. Vis dėlto suvienodinti nepavyko. Mokyklose liko tokie dalykai kaip logika (1958–1965 m. m.), iki 1948 m. kaip privalomas dalykas buvo dėstoma tikyba (Punsko licėjuje ji dėstyta 1957–1958 m. m.).

Švietimo vadovybė leido įtraukti į programas tautinių mažumų kraštų istorijos temas, kurios „tarnautų suartėjimo (lenkų ir ne lenkų jaunimo) ir

8 lentelė Lenkijoje išleisti vadovėliai lietuvių mokykloms

Klasė	Autorius	Vadovėlio pavadinimas	Išleidimo metai
I	J. Vaina	Šaltinėlis	1958
I	M. Kmita	Saulutė. Elementorius	1964
II	Z. Karpińska-Teperowa	Skaitiniai	1961
II	J. Stoskeliūnas	Mokyklos takeliu (2-oji laida)	1970
II	J. Stoskeliūnas	Gimtinės vieškeliai	1985
III	T. Kowzan, B. Lisiecka	Skaitiniai	1958
III	B. Lisiecka, T. Kowzan	Skaitiniai (2-oji laida)	1966–1967
III	I. Sidarienė	Saulės pėdom	1987
III	V. Budzeikienė	Mūsų tėviškėlė	1983
IV	B. Lisiecka, E. Tumaitė	Skaitiniai	1961
IV	B. Lisiecka, P. Czerniawska	Namai, mokykla ir pasaulis	1971
V	J. Karčiauskas, V. Pajaujienė	Į ateitį šviesią (skaitiniai)	1970
V	M. Jančienė	Gintarėlį tau nešu	1985
VI	A. Uzdila	Mūsuose ir svetur	1971
VI	A. Uzdila	Vakar ir šiandien	1987
VII	A. Stoberskienė	Broliškoje šeimoje	1972
VII	J.S. Paransevičius	Taip ir buvo	1989
VIII	A. Uzdila	Išeinant į žmones	1974
VIII	A. Uzdila	Namus paliekant	1989

Lentelė sudaryta remiantis: *LII RS*, f. 30, b. 19, l. 51; K. Tarka, *Litwini w Polsce 1944–1997*, Opole, 1998, s. 167–168.

bendradarbiavimo LLR idėjai⁵⁰, jas dėstyti per istorijos pamokas (ukrainiečių mokyklose per kalbos pamokas). Tačiau realiai situacija mokymo procese šiuo požiūriu pradėjo keistis negreitai. Lietuvos istorijos ir geografijos dalykai į mokyklų programas įtraukti tik 1986 m. Lenkijos švietimo bei mokymo priemonių turinys pradėtas pertvarkyti 1989 m. Permainos prasidėjo ir tautinių mažumų mokyklose.

Taigi galima teigti, kad vienas opiausių lietuviško švietimo klausimų buvo vadovėlių gimtąja kalba trūkumas (iš esmės ši problema egzistuoja ir šiaandien).

Lietuviško švietimo problemomis domėjosi ir LVKD. Draugijos veiklos programoje buvo numatyta lietuviškoms mokykloms teikti paramą ir pagalbą⁵¹. Pirmajame draugijos suvažiavime (1957) buvo diskutuojama, jog būtina plėtoti mokyklų statybą, spręsti mokytojų trūkumo problemą, reikštas susirūpinimas dėl vadovėlių. Tuoj po suvažiavimo draugijos vadovai kreipėsi į LJD PK Tautybių reikalų komisiją keldami aktualius lietuvių švietimui klausimus ir teikdami pa-

siūlymus⁵². Situacijai nesikeičiant, draugijos 2-ajame suvažiavime 1959 m. buvo vėl iškelti tie patys klausimai⁵³. Kiekviename draugijos suvažiavime buvo nagrinėjamos lietuvių švietimo problemos, ieškoma būdų bent kiek jas išjudinti. Ne kartą draugijos vardu buvo kreiptasi į partinę šalies vadovybę dėl investicijų lietuviškoms mokykloms padidinimo. Tokia draugijos vadovų iniciatyva, suvokta kaip „nacionalizmo pasireiškimas“, ne kartą Lenkijos valdžios rūsčiai kritikuota už pastangas gerinti lietuviškų mokyklų padėtį pabrėžiant, jog tai neatitinka tikrosios padėties.

Švietimo ir mokyklų darbo problemomis ypač susirūpinta 1980 m. gegužės mėnesį įvykusiame 8-ajame draugijos suvažiavime⁵⁴. Jame pasiūlyta surengti lietuvių švietimo Lenkijoje 25 metų sukakties minėjimą, ta proga pareikalauti Seinų valsčiaus mokyklose įvesti privalomas lietuvių kalbos pamokas. Tokiu būdu siekta bent iš dalies padidinti besimokančių lietuvių kalbos mokinių skaičių, kuris ryškiai sumažėjo po 1978 m. mokyklų reformos. Tačiau šis pasiūlymas nebuvo įgyvendintas, todėl situacija Seinų krašto lietuvių mokyklose nepagerėjo. Galima konstatuoti, kad lietuviško švietimo padėtis Seinų krašte buvo blogesnė negu Punske.

Apie draugijos vadovų pastangas gerinti lietuviškų mokyklų darbą, teikti joms paramą liudija jų susirašinėjimas su sovietinės Lietuvos valdžios institucijomis ir įstaigomis. Remiantis LSSR ir LLR Švietimo ministerijų susitarimu, Lenkijoje dirbančių lietuviškų mokyklų mokytojai turėjo galimybę dalyvauti Lietuvoje rengiamuose vasaros kursuose, gauti čia išleistus vadovėlius⁵⁵. Todėl draugijos vadovai ne kartą šiais klausimais kreipėsi į įvairias sovietinės Lietuvos institucijas. Nestokojo ir individualios atskirų mokyklų mokytojų iniciatyvos. Bene visi kontaktai ėjo per LDKRUŠD (nors tai nebuvo pagrindinis šios draugijos veiklos tikslas). Jos archyve gausu išlikusių LVKD vadovų laiškų, kuriuose kalbama lietuviško švietimo klausimais⁵⁶. Sprendžiant iš jų galima teigti, kad LVKD ieškojo įvairių būdų ir galimybių pagerinti lietuvių švietimo padėtį Lenkijoje. Veikiant leistinumui ribose, dalį klausimų pavyko išspręsti. Suprantama, jog tarp Lenkijos lietuvių buvo siekiama skleisti komunistinę propagandą, izoliuoti juos nuo demokratinių idėjų iš Vakarų. Antra vertus, Lenkijos lietuvių draugijos, mokyklų vadovai ne labai turėjo iš ko rinktis: tiek lietuviškų mokymo priemonių leidyba, tiek lietuvių mokytojų kvalifikacija Lenkijoje apskritai ilgą laiką nebuvo rūpinamasi. Todėl bene vienintelis kelias – lietuviškos literatūros siuntos iš sovietinės Lietuvos.

Siekiant pagerinti švietimo padėtį, 1980 m. buvo įkurta LVKD Švietimo komisija. Jai vadovavo A. Marcinkevičius. Bene svarbiausias jos darbas – lietuvių mokytojų kasmetinių konferencijų organizavimas⁵⁷.

Lietuvių moksleivija Lenkijos ir Lietuvos aukštosiose mokyklose

Buvo norima, kad kuo daugiau Lenkijos lietuvių jaunimo studijuotų aukštosiose mokyklose. Mat baigę studijas ir išsimokslinę nemažai lietuvių jaunuolių grįždavo į gimtąjį kraštą, įsiliedavo į bendruomenės gyvenimą dažnai tapdami įvairiapusės veiklos organizatoriais. Tokiu būdu didėjo negausios Lenkijos lietuvių inteligentijos gretos.

Po Antrojo pasaulinio karo buvo tik keletas išsimokslinusių lietuvių, kaip antai J. Stokeliūnas (lituanistas, baigęs Kauno Vytauto Didžiojo universitetą), J. Pajaujis (visuomenininkas, baigęs Varšuvos žemės ūkio akademiją), J. Vaina (mokytojas, kultūrininkas, studijavęs Vilniaus universitete).

Didžioji dalis lietuvių jaunuolių brandos atestatus gaudavo baigę lietuvišką Punsko gimnaziją, po keletą – Seinų ir Suvalkų lenkiškus licėjus.

Iki 1956 m. Lenkijos lietuvių jaunimas studijavo tik Lenkijos aukštosiose mokyklose. 1956 m. buvo pasirašyta SSSR ir LLR sutartis dėl kultūrinio bendradarbiavimo, kuri apėmė ir aukštojo mokslo sritį⁵⁸. Remiantis ja, Lietuvoje, Vilniaus valstybiniame V. Kapsuko universitete, galėjo studijuoti po kelis lietuvius iš Lenkijos. Pirmieji tokie studentai buvo A. Uzdila ir D. Grabauskaitė-Pečiulienė⁵⁹. Jie studijavo lituanistiką.

Kiti Punsko licėjaus pirmosios laidos absolventai tapo Lenkijos aukštųjų mokyklų studentais. Antai S. Čėpla studijavo Varšuvos žemės ūkio akademijoje, K. Sidaris – Varšuvos sporto akademijos Biała Podlaska skyriuje, Jonas Staskevičius – Balstogės pedagoginiame institute ir kt.⁶⁰ Matyt, remiantis aukščiau minėta sutartimi tuometinio Leningrado fizinės kultūros institute studijavo Romas Marcinkevičius iš Žagarių⁶¹.

9 lentelėje matyti lietuvių pasiskirstymas Lenkijos ir Lietuvos aukštosiose mokyklose 1959–1989 metais.

Taigi lietuviai studijavo 16-oje Lenkijos ir 4-iose Lietuvos aukštosiose mokyklose. Daugiausia jų mokėsi Varšuvos aukštosiose mokyklose, tačiau nemažai ir Lietuvoje, ypač Vilniaus universitete.

Be abejo, teigiamas Lenkijos lietuvių gyvenimui veiksnys buvo tai, kad dalis jaunuolių, baigusiu studijas užsienyje ir Lenkijoje, grįždavo į gimtąjį kraštą. Šiuo požiūriu išryškėjo skirtumas tarp Punsko ir Seinų licėjus baigusiu absolventų. 1959–1980 m. Varšuvos aukštosiose mokyklose studijas baigė 32 asmenys, iš kurių 44 proc. (14 asmenų) grįžo į Punsko-Seinų kraštą⁶². Iš grįžusių 14 asmenų 13 buvo baigę Punsko licėjų, 1 – Seinų. Tokią situaciją galima paaiškinti tuo, kad Seinų kraštas buvo labiau nutautėjęs.

Nuo 1988 m. dauguma lietuvių rinkosi studijas ne Lenkijos, o Lietuvos aukštosiose mokyklose: Kauno Vytauto Didžiojo, Vilniaus pedagoginiame ir kituose universitetuose. Dauguma Lenkijos lietuvių, studijavusių Lietuvos aukš-

9 lentelė. Lenkijos lietuviai Lenkijos ir Lietuvos aukštosiose mokyklose

Vieta	Studijavusių lietuvių skaičius	Vieta	Studijavusių lietuvių skaičius
Varšuva*	78	Elkas	1
Balstogė**	20	Rodomas	1
Olštynas***	25	Slupskas	1
Gdanskas	8	Suvalkai	1
Oleckas	8	Katovicai	1
Poznanė	7	Jelenia Gura	1
Torunė	3	Vroclavas	1
Lodzė	5	Vilnius****	49
Krokuva	3	Kaunas	7
Liublinas	6	Šiauliai	6
Lomža	2	Klaipėda	5
		Trūksta duomenų	26

* Lietuviai studijavo 11-oje aukštųjų mokyklų. Čia įeina ir Varšuvos universiteto Balstogės, Biała Podlaska skyriuose studijavę jaunuoliai.

** Studijavo 4-iose aukštosiose mokyklose.

*** Studijavo 3-iose aukštosiose mokyklose.

**** Studijavo 2-iose aukštosiose mokyklose, dauguma Vilniaus universitete. Čia studijavo ne tik Punsko krašto lietuviai, bet ir Lenkijos gilumoje gyvenantys tautiečiai: Margarita Markavičiūtė, Gražina Žvirėlaitė (abi iš Vroclavo), Kristina Švainauskaitė (iš Varšuvos).

Lentelė sudaryta remiantis: *Punsko Kovo 11-osios lietuvių gimnazija*, p. 39–60; *Susitikimai*, 1983, Nr. 2, p. 23.

tosiose mokyklose, rinkosi pedagogines studijas. Tokį pasirinkimą, matyt, lėmė kvalifikuotų mokytojų poreikis, noras dirbti savo krašte.

1959–1989 m. Punsko lietuvių gimnaziją baigė 624 asmenys, iš kurių apie 263⁶³ tęsė studijas abiejų šalių aukštosiose mokyklose. Jie rinkosi įvairias specialybes, tačiau dominavo pedagoginės, nors populiarios buvo ir ekonomikos (15), teisės (11), medicinos (13), istorijos (12) studijos.

Lyginant Lenkijos lietuvių ir Lietuvos lenkų padėtį siekti aukštojo mokslo akivaizdu, kad lietuviams nebuvo taikomos jokios lengvatos stojant į aukštąsias mokyklas, kaip tai buvo daroma Lietuvos lenkams. Jie stojamuosius egzaminus galėjo laikyti gimtąja kalba, tuo tarpu Lenkijos lietuviai – tik lenkų kalba. Skirtinga situacija šiuo klausimu atsispindi viename iš lietuvių bendruomenės atstovų pasisakymų: „... mes arba mokomės lenkų kalbos ir sėkmin-

gai stojame į lenkų universitetus, arba važiuojame į Vilnių. Niekas nedraudžia lenkams būti priimtiems į Lietuvos aukštojo mokslo institucijas“⁶⁴.

Kadangi dauguma lietuvių studijavo Varšuvos aukštosiose mokyklose, čia susibūrė stiprus jaunimo centras. Jiems Vakarų Vokietijoje veikianti „Labdaros“ organizacija (įkurta 1967 m.), vadovaujama J. Glemžos, teikė materialinę paramą (vidutiniškai vienam studentui per metus buvo skiriama apie 100 dolerių)⁶⁵.

1981 m. grupė lietuvių studentų nutarė įkurti lietuvių studentų sąjungą⁶⁶. Tačiau atskiros organizacijos kūrimo idėja lenkų buvo suvokta kaip lietuvių nacionalizmo pasireiškimas, ir sąjunga nebuvo įregistruota. Lietuvių studentų bandymas gauti leidimą leisti leidinį gimtąja kalba taip pat baigėsi nesėkme. Todėl studentų „Susitikimai“ buvo nelegalus leidinys.

¹ Informacija apie čekų, slovakų, baltarusių, žydų mokyklas, *NAA*, ŠM, 467, l. 2–3.

² Apie tolesnę tautinių mažumų mokyklų raidą Lenkijoje, ten pat, 1751, l. 2.

³ LJDП CK nutarimas dėl Tautybių komisijos įkūrimo, ten pat, LJDП CK, 237/XIV/137, l. 1, 4.

⁴ Apie tolesnę tautinių mažumų mokyklų raidą, ten pat, 237/XIV/138, l. 47.

⁵ *Mniejszości narodowe w Polsce: państwo i społeczeństwo polskie a mniejszości narodowe w okresie przełomów politycznych (1944–1989)*, Warszawa, 1998, s. 52.

⁶ V. Ilgevičiūtė, Lenkijos lietuvių mokyklos ir švietimas 1951–1992 metais, *Lietuvos istorijos metraštis. 1999 metai*, Vilnius, 2000, p. 187.

⁷ A. Czubiński, *Polska i Polacy po II wojnie światowej (1945–1989)*, Poznań, 1998, s. 136.

⁸ J. Paransevičius, Naujuoju mokslo keliu, *Varsnos*, 1971, Nr. 1–2, p. 8.

⁹ Tėvų susirinkimų dėl lietuvių kalbos pamokų organizavimo protokolai, *NAA*, ŠM, 1754, l. 4–21. Gimtosios kalbos pamokų pageidavo Radziūčių, Pristavonių, Paliūnų, Navininkų, Vidugirių, Valinčių, Vaitakiemio, Vaiponios, Šlynakiemio, Žvikelių, Punsko, Krasnavo, Bubelių, Žagarių, Aradnykų, Akatnykų, Ramoniškės ir Lumbių vietovių lietuviai.

¹⁰ 1947 m. po vadinamosios „Vyslos“ operacijos ukrainiečių tautybės asmenys, likę LLR, iš rytinės šalies dalies buvo perkelti ir išsklaidyti po visą Lenkijos teritoriją. Jiems buvo leista grįžti į gimtąsias vietas tik po 1956 m., kai politinis režimas tapo liberalesnis.

¹¹ LVKD pirmininko pranešimas iškilmingame posėdyje, Punksas, 1982 05 23, *LII RS*, f. 30, b. 19, l. 50.

¹² M. Požarskas, *Tarybų Lietuvos ir Liaudies Lenkijos santykiai*, p. 51.

¹³ Tolesnė tautinių mažumų mokyklų raida 1952–1958 metais, *NAA*, LJDП CK, 237/XIV/138, l. 50; ten pat, ŠM, 1749, l. 352; *LYA*, LKP dokumentų saugykla, f. 17629, ap. 1, b. 31, l. 17. Lietuvių kalba kaip dalykas buvo dėstoma Ramoniškėje, Akatnykuose, Lumbiuose, Paliūnuose, Pristavonyse, Radziūčiuose, Bubeliuose, Žagariuose, Aradnykuose, Krasnave, Šlynakiemyje, Valinčiuose, Žvikeliuose, Vaiponioje, Smalėnuose.

¹⁴ 1955 12 28 ataskaita apie Klevų mokyklos vizitaciją, *BVA*, AŠK, 192, l. 45.

¹⁵ Lietuvių pagrindinėse mokyklose lietuvių kalbos programa 1952 09 15, *NAA*, ŠM, 1752, l. 64, 95, 119.

¹⁶ LVKD pirmininko pranešimas iškilmingame posėdyje, Punksas, 1982 05 23, *LII RS*, f. 30, b. 19, l. 52.

¹⁷ 1956 03 11 tėvų komitetų prie pagrindinių mokyklų lietuvių dėstomąja kalba laiškas Balstogės vaivadijos tarybos švietimo skyriui, *NAA*, ŠM, 1757, l. 5.

¹⁸ 1956 08 16 pastabos dėl bendrojo lavinimo licėjaus lietuvių kalba Punske atidarymo, ten pat, l. 16.

- ¹⁹ Balstogės vaivadijos Švietimo skyriaus 1953 06 17 raštas, ten pat, 1749, l. 353.
- ²⁰ *Punsko Kovo 11-osios lietuvių gimnazija*, p. 13.
- ²¹ LVKD pirmininko pranešimas iškilmingame posėdyje, Punksas, 1982 05 23, *LII RS*, f. 30, b. 19, l. 52.
- ²² *Punsko Kovo 11-osios gimnazija*, p. 28.
- ²³ Tautinių mažumų mokyklos 1952–1959 m., *NAA*, ŠM, 1751, l. 15.
- ²⁴ Lietuvos kultūrinių ryšių su užsieniu draugijos 1959 01 08 steigiamosios konferencijos medžiaga, *LYA*, LKP dokumentų saugykla, f. 17629, ap. 1, b. 42, l. 105.
- ²⁵ C. Żołędowski, Szkolnictwo litewskie w Polsce, *Acta baltico-slavica*, t. 19, 1990, s. 225.
- ²⁶ Tolesnė tautinių mažumų mokyklų raida Lenkijoje 1952–1958 metais, *NAA*, LJD P CK, 237/XIV/138, l. 47.
- ²⁷ Informacija apie lietuviškas mokyklas Balstogės vaivadijoje, 1951 m., *BVA*, BVK, 33/VII/53, l. 10–11.
- ²⁸ Lietuvių kalbos mokymas pagrindinėse mokyklose, ten pat, AŠK, 139, l. 223.
- ²⁹ Informacija apie lietuviškas mokyklas Balstogės vaivadijoje, 1951 m., ten pat, BVK, 33/VII/53, l. 10–11.
- ³⁰ Lietuvių kalbos mokymas pagrindinėse mokyklose, ten pat, AŠK, 139, l. 223.
- ³¹ Apie tolesnę tautinių mažumų mokyklų raidą Lenkijoje, *NAA*, ŠM, 1751, l. 2–14.
- ³² LVKD pirmininko pranešimas iškilmingame posėdyje, Punksas, 1982 05 23, *LII RS*, f. 30, b. 19, l. 50.
- ³³ Švietimo ministro potvarkis dėl lygiagrečių lietuvių dėstomąja kalba licėjinių klasių įkūrimo Suvalkų bendrojo lavinimo licėjuje, *NAA*, ŠM, 1749, l. 367.
- ³⁴ 1953 09 25 pranešimas Balstogės vaivadijos Liaudies tarybos Švietimo skyriui, ten pat, l. 347; *Punsko Kovo 11-osios lietuvių gimnazija* Punksas, 1996, p. 8. Šioje klasėje mokėsi: Anelė Adauskaitė (iš Vaitakiemio), Mikasė Aleksaitė (iš Vaitakiemio), Sigitas Čėpla (iš Punsko k.), Jurgis Babkauskas (iš Vaitakiemio), Juozas Balkus (iš Trakiškių), Anelė Drutytė (iš Šlynakiemio), Alicija Kalkauskaitė (iš Punsko), Danutė Grabauskaitė (iš Ožkinių), Jonas Kasperavičius (iš Vidugirių), Ieva Krakauskaitė (iš Vilkapėdžių), Jonas Lukoševičius (iš Vaitakiemio), Magdalena Markevičiūtė (iš Agurkių), Kostas Nevulis (iš Kalinavo), Mikasė Nevulytė (iš Kalinavo), Marytė Pajaujytė (iš Agurkių), Julija Pykytė (iš Navininkų), Birutė Radzevičiūtė (iš Vaitakiemio), Kostas Sidaris (iš Klevų, pradėjo mokytis 1954 m.), Jonas Staskevičius (iš Trakiškių), Onutė Šimanauskaitė (iš Šaltėnų), Algis Uzdila (iš Kreivėnų), Gediminas Zimnickas (iš Vaitakiemio). Dar 1 asmuo nėra žinomas, *Punsko Kovo 11-osios gimnazija*, p. 11.
- ³⁵ Pažyma apie kultūrinį bendradarbiavimą tarp LLR ir LTSR už 1958 m. II pusmetį ir 1959 m. I pusmetį, *LYA*, LKP dokumentų saugykla, f. 17629, ap. 1, b. 52, l. 5–6.
- ³⁶ Mokytojų, kurie 1972 m. vyko tobulintis į lietuvių kalbos kursus Vilniuje, sąrašas, *BVA*, AŠK, 140, l. 59. Birutė Paškevičienė (Radziūčių mokyklos vadovė), Jurgis Paransevičius (Punsko licėjaus mokytojas), Marija Jančienė (Klevų mokyklos vadovė), Genovaitė Marcinkevičienė (Navininkų mokyklos mokytoja), Jonas Stoskeliūnas (Punsko pagrindinės mokyklos mokytojas), Alfonsas Marcinkevičius (Navininkų mokyklos vadovas), Jonas Jankeliūnas (Pristavonių mokyklos mokytojas), Juozas Paransevičius (Punsko licėjaus vadovas), Henrikas Karčiauskas (Vaitakiemio mokyklos mokytojas), Irena Čėplienė (Punsko pagrindinės ir licėjaus mokytoja), Antanas Šliaužys (Punsko pagrindinės mokyklos direktoriaus pavaduotojas), Konstantinas Sidaris (Vaitakiemio mokyklos vadovas), Jonas Nevulis (Pristavonių mokyklos mokytojas), Ieva Sidarienė (Vidugirių mokyklos mokytoja), Jonas Karčiauskas (Lietuvių kalbos metodinio centro vadovas).
- ³⁷ Tolesnė Lenkijos tautinių mažumų švietimo raida 1950–1958 metais, *NAA*, LJD P CK, 237/XIV/138, l. 46.
- ³⁸ LVKD pirmininko pranešimas iškilmingame posėdyje, Punksas, 1982 05 23, *LII RS*, f. 30, b. 19, l. 50; *Punsko Kovo 11-osios lietuvių gimnazija*, p. 130, 132.

- ³⁹ 1956 01 10 ataskaita apie mokymo ir ugdymo bei ūkinį ir administracinį Suvalkų apskrities lietuviškų mokyklų lygį, *BVA*, AŠK, 128, l. 91–112.
- ⁴⁰ 1958 06 22 partinio pasitarimo Seinuose tezių projektas, *NAA*, LJD P CK, 237/XIV/148, l. 74.
- ⁴¹ Apskaičiuota autorės, remiantis Punsko Kovo 11-osios gimnazijos duomenimis.
- ⁴² A. Sitaraskienė, Vidugirių mokykla, *Aušra*, 1997, Nr. 7, p. 11.
- ⁴³ A. Sitaraskienė, Vaitakiemio mokykla – švietimo ir kultūros židinys, *Aušra*, 1997, Nr. 5, p. 11.
- ⁴⁴ LVKD pirmininko pranešimas iškilmingame posėdyje, Punksas, 1982 05 23, *LII RS*, f. 30, b. 19, l. 51; A. Sitaraskienė, Vidugirių mokykla, *Aušra*, 1997, Nr. 7, p. 11; A. Sitaraskienė, Vaitakiemio mokykla – švietimo ir kultūros židinys, ten pat, Nr. 5, p. 11.
- ⁴⁵ 1956 01 10 ataskaita apie Suvalkų apskrities lietuviškų mokyklų mokymo ir ugdymo bei ūkinį ir administracinį lygį, *BVA*, AŠK, 128, l. 91–112.
- ⁴⁶ Balstogės švietimo kuratorijos pastabos ir pasiūlymai švietimo sistemos tobulinimo klausimu, ten pat, 37, l. 264.
- ⁴⁷ Informacija apie LTSR partinių darbuotojų apsilankymą Seinuose, *LYA*, LKP dokumentų saugykla, f. 16895, ap. 2, b. 331, l. 15.
- ⁴⁸ Siunčiamos literatūros 1963–1965 m. sąrašai, ten pat, f. 17629, ap. 1, b. 87, l. 59; „Šviesos“ leidyklos kreipimasis į Lietuvos draugystės ir kultūrinių ryšių su užsienio šalimis draugijos pirmininką R. Petrauską, ten pat, b. 740, l. 65.
- ⁴⁹ Pastabos dėl lietuvių kalbos vadovėlio pataisymo, *NAA*, ŠM, 6035, l. 6.
- ⁵⁰ S. Mauersbergo (Mauersberg S.) 1960 04 12 informacija ir pasiūlymai dėl programų ir vadovėlių ne lenkų mokykloms, ten pat, 1760, l. 23.
- ⁵¹ LVKD įstatai, *Gdanskos lietuvių archyvas*.
- ⁵² J. Stoskeliūno ir J. Vainos 1957 06 16 pastabos dėl lietuvių švietimo, *NAA*, LJD P CK, 237/XIV/148, l. 11–12.
- ⁵³ II suvažiavimo referatas (be datos), *LII RS*, f. 30, b. 29, l. 9.
- ⁵⁴ LVKD VIII suvažiavimo, įvykusio 1980 05 04 Punske, protokolas, ten pat, l. 191.
- ⁵⁵ Išrašas ir 1958 m. kultūrinio bendradarbiavimo tarp TSRS ir socialistinių šalių planų, susijusių su LTSR, *LYA*, LKP dokumentų saugykla, f. 17629, ap. 1, b. 25, l. 58.
- ⁵⁶ LKVD CV sekretoriaus E. Petruškevičiaus 1965 05 05 laiškas LDKRUŠD, ten pat, b. 10, l. 109; LVKD sekretoriaus E. Petruškevičiaus 1965 11 25 laiškas Lietuvos draugystės ir kultūrinių ryšių su užsienio šalimis draugijai, ten pat, b. 57, l. 76.
- ⁵⁷ LVKD pirmininko kalba 10-ajame draugijos suvažiavime dokumento kopija, *autorės asmeninis archyvas*.
- ⁵⁸ M. Požarskas, *Tarybų Lietuvos ir Liaudies Lenkijos santykiai*, p. 74.
- ⁵⁹ V. Ilgevičiūtė, Punsko gimnazijos absolventai – Lietuvos aukštųjų mokyklų studentai, *Voruta*, 1998, Nr. 10, p. 6.
- ⁶⁰ *Punsko Kovo 11-osios gimnazija*, p. 127–128, 134–135.
- ⁶¹ I. Valinčiūtė, Kas naujo studentų tarpe?, *Susitikimai*, 1984, Nr. 2, p. 9.
- ⁶² K. Kraužlienė, Seinų krašto moksleiviai lietuviai Varšuvos aukštosiose mokyklose (1959–1980 metai), *Acta baltica-slavica*, t. 18, 1987, p. 252.
- ⁶³ Apskaičiuota autorės pagal: *Punsko Kovo 11-osios gimnazija*, p. 13, 39–62. Tačiau galima paklauda, kadangi trūksta duomenų apie kai kuriuos asmenis, baigusius Punsko gimnaziją.
- ⁶⁴ V. Krapauskas, The impact on polish-lithuanian ethnic relations as reflected in lithuanian-language publications in Poland (1945–1991), *Journal of Baltic Studies*, XXIX, 1998, No 3, p. 271.
- ⁶⁵ Agento „Rašidovo“ 1982 11 03 pranešimas, *LYA*, f. K-1, ap. 49, b. 338, l. 145.
- ⁶⁶ Ten pat, l. 144.